

SOKAK VE İDEOLOJİ: TÜRKİYE’DE RESMİ İDEOLOJİNİN SOKAK, CADDE, BULVAR VE MEYDANLARA YANSIMALARI

Prof. Dr. Kadir Canatan

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZ

Bu makale, başlığından da anlaşılacağı üzere, Türkiye’de resmi ideolojinin sokak, cadde, bulvar ve meydanlara yansımalarını araştırmaktadır. Araştırmada somut olarak “Atatürk” isminin hangi sıklıkta bu mekânlara isim olarak verildiği ve bölgesel dağılımının nasıl bir görünüm arz ettiği incelenmektedir. Ayrıca Cumhuriyet tarihi boyunca gelip geçmiş diğer siyasal liderlerle bir kıyaslama yapılmakta ve Atatürk’e rakip bir ismin olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu araştırma yapılırken HaritaMap adlı arama motorundan faydalanılmış ve taramalar yapılmıştır.

Anahtar Kavramlar: İdeoloji, Sokak, Atatürkçülük ve Türkiye.

STREET AND IDEOLOGY: REFLECTIONS OF THE OFFICIAL IDEOLOGY TO STREET, BOULEVARD AND SQUARE IN TURKEY

ABSTRACT

This article explores the reflection of the official ideology on streets, boulevards and squares in Turkey. In the research, it is examined in detail how often the name "Ataturk" is given for these places as a name and how the regional distribution of it is presented. In addition, a comparison is made with other political leaders who have come and gone during the history of the Republic, and it is being investigated whether Atatürk is a rival or not. For this research is the search engine MapMap used and scanned.

Keywords: Ideology, Street, Ataturkism, Turkey.

İdeoloji kavramı görece yeni bir kavramdır. Bu kavramın ortaya çıkışı, modern ideolojilerin doğuşuna zemin hazırlayan 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'na rastlamaktadır. Çağdaş ideolojilerin çoğu Aydınlanma Çağı veya sonrasında ortaya çıkmışlardır. Çağdaş ideolojilerin ortaya çıkması, Avrupa'da gelenek ve din kavramlarının sorgulandığı ve toplum (siyaset) üzerindeki etkilerinin azaldığı bir zamana denk düşmektedir. Bu bakımdan ideoloji, dine alternatif olarak ve onun yerine geçmek isteyen bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkmıştır.

İdeoloji terimi; düşünce, hayal, kavram, inanç vs. anlamında olan "İDE" ile, mantık, bilim anlamına gelen "LOJİ" kelimelerinden oluşmaktadır. Kısaca fikirler ve inançlar bilimi olarak tanımlanabilir. Buna tanıma göre ideolog, belirli bir inanç veya ideolojinin savunusunu yapan kişidir. Bu bağlamda ideoloji belirli bir grubun, sosyal sınıfın, ulusun veya ırkın bağlandığı belirgin inanç ve fikirlerden oluşmaktadır (Şeriatı, 86:94). Her ne kadar ideoloji kavramı yeni ise de, kısa zaman içinde birçok anlam değişikliklerine uğramıştır. Bu nedenle buradaki tanımlama, ideolojinin ilk ve son tanımı değildir. Bugüne kadar yapılmış belki yaygın tanımlarından birisidir.

İdeoloji kavramını, 18. yüzyılda, ilk defa kullanan kişi şüphesiz ki Fransız filozof Antoine Destutt de Tracy'dir (1754-1836). Tracy, Condillac'ın duyumcu felsefe akımının ve Ansiklopedistlerin sadık bir izleyicisidir. Daha sonra Napolyon'un himayesine aldığı bir grup "ideolog" içinde etkili bir kişi olan Tracy, "İdeolojinin Unsurları" (1801-1813) adlı çalışmasında ideolojiyi yeni bir bilim dalı olarak takdim etmiştir. Dört cilt olarak yayınlanan bu çalışmasında Tracy, "ideoloji"yi, diğer bütün bilimlerin de temelini teşkil eden bir "fikirler bilimi" olarak tarif etmiştir. Bu bilimin amacı, gözleme dayalı olarak düşünceye arız olan algı hatalarını izlemek ve hakikati ortaya çıkarmaktır. Fizik bilimlerin başarıları ve duyumculuğun etkisi altında olan Tracy, bu şekilde doğa bilimlerinde ulaşılan bir kesinliğe ulaşmak istiyordu. Düşüncüyü yanılığardan koruyacak bir takım teknik ve yöntemlerin olacağına inanan Tracy, bunun için iyi bir eğitim ve mutlak bir düşünce özgürlüğünü şart koşuyordu. Bu nedenle de ilk ideologlar, doğal olarak daha sonra

“liberalizm” olarak adlandırılacak olan ideolojinin yanında yer almışlardır. İdeoloji, sadece doğru düşünmenin kurallarını değil, doğru yönetme ve terbiye etmenin de kurallarını saptamak amacındaydı.

İdeologlar ile bir siyaset ve devlet adamı olan Napolyon arasındaki ilişki çok uzun sürmez. Özgürlüğüne düşkün olan ideologlar ile diğer yandan otoriter bir şekilde yönetmeye yatkın olan Napolyon arasında anlaşmazlık çıkar ve neticede Napolyon, bu bir avuç insanı, masa başında laf ebeliği yapan “ideologlar” diye suçlayarak aşağılamaya yönelir. Bu arada 18. yüzyıl filozofu Edmund Burke'den ilham alan tutucular da harekete geçerek, “ideolog”lara karşı savaş açarlar. Bunlara göre toplumsal alanda soyut düşünceler ileri sürmek tehlikelidir ve bu neticede şiddet, isyan ve diktatörlüğü getirecektir.

Daha ilk çıkışından itibaren oldukça iddialı olan ideologlar, siyasilerden ve tutuculardan darbe yiyerek olumsuz bir konuma itilirler. Bundan sonra ideoloji, doğru düşünmenin yolunu gösterecek bir “düşünce bilimi” olmaktan çıkar ve “pratikten kopuk, soyut düşünce”, “laf ebeliği” ve “aydın gevezeliği” olarak nitelenmeye başlar.

İdeolojiye yönelik bu suçlamalar ve eleştiriler, Karl Marx'la birlikte bilimsel bir “ideoloji eleştirisi”ne yol açar. 19. yüzyılın ortalarında Marx ve Engels, “Alman İdeolojisi” (1845-1846) adlı eserlerinde, Alman meslektaşlarına (filozof ve ideologlar) deneme tarzında eleştiriler yazmışlardır. Marx ve Engels'e göre ideoloji, bir “bilinç yanılması”dır. Düşünceler tesadüfen ortaya çıkmadıkları gibi, toplumsal örgütlenmenin de temelini oluşturmazlar. Tam tersine düşünceler ve fikirler, toplumsal yapının doğasından kaynaklanırlar. Başka bir deyişle 19. yüzyıl kapitalist toplumu, Adam Smith ve liberal izleyicilerinin düşüncelerinin bir ürünü değil, tam tersine bunların düşünceleri bu toplum tarzının bir sonucudur.

Bu noktada ideoloji kavramını, Marx'ın altyapı-üstyapı kavramlarıyla izah etmek daha kolay olabilir. Marx'a göre insanların düşüncelerini ve bilinçlerini belirleyen şey, toplumsal gerçekliktir. Başka bir deyişle düşünce ya da ideoloji, toplumsal ve ekonomik altyapının bir yanmasıdır. Bu açıdan bir üstyapı kurumudur; altyapı değiştiğinde, buna

bağlı olarak üstyapı da değişir. Bir toplumda hâkim olan düşünceler, o toplumda üretim araçlarına hâkim olan sınıfın düşünceleridir. Sözelimi Napolyon, ideologlardan daha akıllı ve eğitilmiş olmadığı halde onları devre dışı bırakmıştır. Çünkü bunu yapmasına olanak sağlayan şey, Napolyon'un ekonomik ve siyasal güç araçlarını elinde bulundurmasıdır.

Marx'a göre her toplum tipi, belirli düşünceler üretir ve bu düşünceler netice itibarıyla mevcut toplumsal yapıyı haklı kılar ve meşrulaştırır. Hâkim ideoloji, hâkim sınıfın ideolojisi olduğuna göre bunun amacı bu sınıfın çıkarlarını korumak ve meşrulaştırmaktan öteye gitmez. Bu işin bir yanı, diğer yandan ise Marx, ideolojiyi tümünden bir bilinç yanılması olarak görmektedir. Bu bakımdan o, tümüyle "ideoloji karşıtı"dır. Ona göre "doğru" ve "yanlış" ideoloji yoktur. İdeoloji, keskin gerçekliğin yanlış bir şekilde algılanmasıdır. Onun "Marxist değilim" sözü de buna işaret etmektedir.

Marx'a göre "yanlı" algılama ya da yanılma, kişilerin içine "gömülü" oldukları toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu yapı içinde herkes çevresini ve dünyayı, buğulu bir gözlüğün arkasından seyrediyor. Eğer buğulu gözlükten kaynaklanan bu yanlılık zorunlu ise, gerçeklik hakkında objektif (yansız) ya da bilimsel bir görüş nasıl mümkün olmaktadır? Marx kendi ideolojisine, ideoloji değil; "bilim" sıfatını vermiştir. Kendinden önceki sosyalizm türlerine ütopyik ve bilim-dışı sosyalizm damgasını vuran Marx, nasıl olup da bilimsel bir sosyalizme ulaşmaktadır? Marx, buna yaklaşık olarak şöyle bir cevap formüle etmektedir: Mevcut toplumsal düzen, egemen sınıfların çıkarları doğrultusunda çalıştığı için bu sınıfın üyelerinin düzen-dışı düşünceleri ve bu düzenin çelişkilerini kavraması mümkün değildir. Ne zaman kişi, içinde bulunduğu konumdan dolayı düzene muhalefet etmeye başlarsa, o zaman "yanlılık"tan kurtulur ve gerçeği daha çıplak bir gözle görebilir.

Buna şunu da ekleyebiliriz: İdeolojik şartlanma, hangi sınıflarda yoğun ise, kapana kısılma olasılığı da artmaktadır. Bu etkiden uzaklaşmak ne kadar mümkün ise, gerçeği bütün çıplaklığıyla görmek o kadar kolaydır. Şu halde yanlılık, şartlanma ve dünyaya belirli bir gözlükle

bakmak her kesim açısından zorunlu değildir ya da bu süreç görece bir zorunluluğu içerir.

Aslında Marx'ın dünya görüşünde “ideoloji” veya “ideolojik düşünmek”, gerçeklikle ilişkisi olmayan bir nevi “idealizm” ve “bilimsel olmayan” bir düşünce tarzıdır. Bilimsel düşünme tarzı ise diyalektik materyalizm'dir. Diyalektik materyalizm, Tracy'nin yapmaya çalıştığı şeyi gerçekleştirmeye daha uygun bir yöntemdir. Şu halde Marx, Tracy'ye bir anlamda şunu demek istemektedir: Fikirler bilimi (ideoloji) soyut anlamda fikirler üzerinde yapılan etütlerle olamaz. İdeolojilerin ne olup ya da olmadığı kadar, fikirler bilimi de ancak diyalektik materyalizmle yapılabilir. O halde ideoloji kavramına itiraz etse de Marx, fikirlerin biliminin olabilirliğine inanmaktadır. Ve hatta bunu da kendisinin başardığını söylemektedir.

Her ne kadar ideoloji kavramının içeriği üzerinde Marx, Sorel ve Pareto gibi düşünürler etkili olmuşlarsa da, çoğu ideoloji analizlerinde Karl Mannheim'ın (1893-1947) çalışması çıkış noktası alınmıştır. Mannheim, “İdeoloji ve Ütopya” (1936) adlı çalışmasında bu iki kavramı mercek altına yatırıp ayrıntılı olarak incelemiştir. Bazen ideoloji yerine Dünya Görüşü (Weltanschauung) kavramını kullansa da, Mannheim da tıpkı Marx gibi, ideolojiyi toplumsal biçimleri meşrulaştırmak isteyen bir doktrin olarak tanımlamaktadır. Böyle bir doktrin özünde bazı irrasyonel öğeler taşır. İspatlanmamış olan bu varsayımlardan hareketle bir düşünsel yapı kurulur. Örneğin Tanrı'nın ne varlığı ne de niyeti kanıtlanabilir. Ama Hristiyanların onun niyetlerini gerçekleştirmek için çaba sarf etmeleri, bu temel varsayımın mantıksal bir sonucudur.

Mannheim'a göre ütopya, ideolojiden daha ileri gitmektedir. Ütopya, mevcut toplumsal yapıyı meşrulaştırmak yerine, bir kargaşa yaratmak üzere mevcut toplumsal yapıyı yıkmak istemektedir. İdeoloji ile ütopya arasında tipik benzerlikler olsa da, temel bir noktada ayrılırlar: Ütopya kesinlikle bir gelecek ideolojisidir. Bu ayrıma göre Marx'ın sosyalizm projesi bir ideoloji, geleceğin sınıfsız ve devletsiz toplum düzeni, yani komünizm ise bir ütopya olarak nitelenebilir.

Marxist gelenekte ideoloji kavramı, Lenin’le birlikte yeni bir yoruma kavuşmuştur. Lenin, bilim ile ideoloji arasındaki katı ayrımı bir yana iterek, işçi sınıfının da bir ideolojiye ihtiyacı olduğunu söylemiştir. Nasıl egemen sınıf ideolojik düşüncelerle kendi çıkarlarını savunma yoluna başvuruyorsa, tıpkı bunun gibi işçi sınıfı da kendi sınıf mücadelesinde ideolojiyi bir silah olarak kullanabilir. Lenin, “Ne Yapmalı” (1902) adlı kitabında, sosyalist proletarya devriminin kendiliğinden gerçekleşeceğine inanan ekonomistlere karşı çıkarak, sınıf mücadelesi ve ideolojisi olmadan devrimin oluşmasının bir zorunluluk olmadığına dikkati çekmiştir. Böylelikle Marxist gelenek, “sosyalizm” ile “kapitalizm” ideolojileri arasında bir seçim yapmanın zorunluluğunu vurgulamaya başlamışlardır. Bununla, bir yandan Marxizmin toplumsal gelişimin yasalarını açıklayan bir bilim olduğu tezinden vazgeçilmiş ve Marxizmin de bir ideoloji olduğu benimsenmiş, diğer taraftan da Marxizm teoriden pratiğe doğru bir uyarılma sürecine girmiştir. Daha sonra pratikten çıkarılan sonuçlarla Marxizm düzeltilmiş ve bundan sonra da Marxizm-Leninizm’den bahsedilmeye başlanmıştır. Ancak her şeye rağmen belirtmek gerekir ki Marxistler, ideolojiyi olumlu anlamda kullanırken, onu bir “bilinç sapması” olarak değil, sınıfsal mücadele de bir araç ve yol gösterici olarak görürler.

Bu kısa tarihsel gezintiden anlaşılacak ki, ideoloji farklı biçimlerde tanımlanmakta ve yapılan tanıma bağlı olarak meşruiyeti tartışılmaktadır. Oysa ideoloji, karakteri ne olursa olsun modern zamanların bir başvuru çerçevesi olup, modern insanın yaşamına anlam kazandırmaktadır. O, farklı biçimlerde karşımıza çıksa da Aydınlanma’nın iki karakteristik özelliğini özünde her zaman barındırır: Bunlardan ilki, toplumun inşa edilebilirliği tezidir. Aydınlanma ile birlikte insanlık, kendi kaderini kendi eline almış ve toplumu istenilen kalıba sokulabilir bir fenomen olarak düşünmeye başlamıştır. Mademki toplum inşa edilebilir, o halde önceden tasarlanmış olan ideolojilerin kalıbına da pekâlâ dökülebilir.

Bilimsel kavramlarla söyleyecek olursak ideoloji, hem deskriptif (betimleyici) hem de preskriptif (normatif) öğeler içerir. Başka bir deyişle

“olanı” izah etmekle kalmaz, “olması gereken” konusunda da öneriler yapar. En makul görünen ideolojilerde bile, toplumun inşa edilebilirliği kesin bir doğmadır. Bu doğma, iradeci bir insan görüşüne dayanır. İnsan, akılcı ve iradeli bir varlık olarak çevresini ve dünyayı değiştirme gücüne sahiptir.

İkinci olarak ideolojiler, evrensel bir geçerliliğe sahip olduklarını iddia ederler. İnsan, toplum, özgürlük, adalet ve sair kavramlar üzerinden konuşurken, bunların tarih-üstü ve evrensel olduklarından hareket ederler. Bu tür soyutlamalar doğal olarak ideolojilerin gerçekliği aşırı derecede basitleştirmesine yol açar. Bir ideolojide kuramsal olarak bütün toplumsal sorunlar çözümlenmiştir. Bir ideolog, konuşmalarında, sorunların nereden kaynaklandığını ve nasıl çözümleneceğini bir Mesih edasıyla ortaya koyar ve insanlara hazır reçeteler sunar.

İdeoloji tanımları	İDEOLOJİLERİN AÇIKLAMA BİÇİMLERİ	
	İrrasyonel açıklama	Rasyonel açıklama
“Doğru” ve “sahte” biçimindeki geleneksel tanımlama	<p>1</p> <ul style="list-style-type: none"> • İdeoloji, sahte bir bilimdir ve sınıfsal çıkarlar insanı kör eder (MARX) • İdeoloji, özgül bir inanç biçimidir; fanatizm ve mutlakçılığı doğurur (SHILS-ARON) 	<p>2</p> <ul style="list-style-type: none"> • Meta fetişizmi • Merkantilist ideoloji (MARX) • Büyü (WEBER)
“Doğru” ve “sahte” ölçütlerine başvurmayan modern tanımlama	<p>3</p> <ul style="list-style-type: none"> • Bayrağa saygı (DURKHEIM) • Karizmatik lidere duyulan hayranlık (WEBER) 	<p>4</p> <ul style="list-style-type: none"> • Romen tanrıları ve Mitra kültü (WEBER) • Aristokrasinin mutlak monarşiye saygısı (MARX) • İdeoloji sınıf mücadelesinde bir silahtır (LENİN) • Sembolik bir sistem olarak ideoloji (GEERTZ)

İdeolojileri tanımlarına göre sistemleştiren Raymond Boudon, “İdeolojinin Analizi” (1989) adlı yapıtında, ideolojileri geleneksel-modern ve rasyonel-irasyonel olarak ikili bir değerlendirmeye tabi tutar ve bu şekilde dört grup ideoloji elde eder (1989:23/37). Buna göre geleneksel tanımlama ideolojileri “doğru” ve “sahte” ölçütlerine göre yargılar; oysa modern tanımlamada bu tür değer yargılarına yer verilmez ve ideoloji bir olgu olarak incelenir. Buna karşın gerek geleneksel tanımlamalarda gerekse modern tanımlamalarda ideoloji bazen rasyonel bir olgu bazen de irasyonel bir olgu olarak ele alınır. Aşağıdaki cetvelde bunlara bazı örnekler verilmiştir.

Günümüzde ideoloji, daha çok “içtimai bir zümrenin kendine has yanını ortaya koyduğu, başkalarından ayrıldığı, hatta başkalarıyla ters düştüğü ortak tasavvurların bütünü” (Lasierre, 1991) olarak tanımlanmaktadır. Bu tasavvurlar farklı olabilirler: İmajlar, semboller, inançlar, bilgi vs. İdeoloji sayesinde zümre mensuplarından her biri aynı gruba aidiyet, diğerlerinden de farklı olduğunun bilincine varır. Demek ki ideoloji bir açıdan bütünleştirici bir tutkal, diğer bir açıdan da farklılaştırıcı bir ayraçtır. Her yeni ideoloji, yerleşik bir toplumda farklı bir örgütlenme çerçevesi olarak “bölücü” bir işlev görür; bu nedenle yerleşik toplum açısından ideoloji tehlikelidir! Öte yandan ideoloji yeni bir bütünleşme çerçevesi olarak farklı bir grubun da doğuşunu müjdelere.

Modern toplumun niteliği, farklı ideolojilere mensup toplumsal grupları içinde barındırmasıdır. Resmi ideoloji, bu farklılıklara müsaade ettiği ölçüde hoşgörülüdür ve bu hoşgörü sayesinde de farklı grupların ortak şemsiyesi olmayı sürdürür. Fakat bu durumda yerleşik ideoloji, özgün boyutlarını korumakta zorlanır. Bu kaniya kapıldığı andan itibaren de baskıcı olmaya ve farklılıkları gidermeye yönelir. “İdeolojinin sonu” tartışmaları, çağdaş ideolojilerin bu totaliter özelliklerinden kaynaklanmakta ve bu tartışmalar zaman zaman da “ütopya” karakterine bürünmektedir.

Özetlersek; ideoloji, bir “fikir bilimi” olarak ortaya çıkmışsa da, zamanla anlam kaymasına ve hatta değişmesine uğrayarak farklı

biçimlerde tanımlana gelmiştir. En basit şekliyle ideoloji, bir meşrulaştırma ve mücadele aracı; en geniş şekliyle ise, insan ve toplum gruplarının gerçekliğe anlam kazandıran sembolik haritalardır. Fakat her hâlükârda insan davranışlarının ve eylemlerinin başvuru kaynağıdır. Büyük boy modern ideolojiler (yani kapitalizm, sosyalizm, faşizm vs.) çağdaş dünyada etkisi azalmış olan dinlere alternatif ve onların yerine geçmek üzere dizayn edilmiş inanç ve düşünce sistemleridir. Bu modern inanç ve düşünce sistemlerinin 18. yüzyılda ortaya çıkmaları bir tesadüf değildir. Onsekizinci yüzyıl, Aydınlanma Çağı, Batı'da yeni bir dönemin başlangıcıdır ve bu çerçevede ideolojiler, Aydınlanma'nın birer ürünüdürler. İdeolojiler, sadece olanı ve olması gerekeni değil, olması gerekenin de nasıl olması gerektiği konusunda açık bir fikre sahiptirler. Bu nedenle az çok somut bir siyasal program ve stratejiyi de içerirler. Özellikle ideoloji dendiği zaman da, akla bu tür bir programa sahip siyasal ideolojiler gelir. Ama şunu da belirtmek gerekir ki, ideolojiler, siyasal bir içerik taşıyıcılar da her zaman siyasal olmak zorunda değildirler. Sözelimi feminizm veya ekolojizm birer ideolojidir, ama açık ve belirtik bir siyasal ideoloji değildirler. Ama biz bu ideolojilerin varsayımlarından hareketle, olması gereken siyasal ve toplumsal durum hakkında bir eylem planı çıkarabiliriz.

1. Siyaset, Devlet ve İdeoloji İlişkisi

Modern devletin ideolojik olup olmadığı önemli bir tartışma konusudur. Soğuk Savaş döneminde dünya iki kampa ayrılmış ve iki kamp arasındaki kavga açıkça ideolojik bir kavga görünümü arz ediyordu. Daniel Bell, 1960 yılında yayınlanan bir kitabında “Batı'da İdeolojinin Sonu”nun geldiğini ilan ettiğinde hiç kimse buna kulak asmadı. Çünkü dünyadaki ideolojik kavgalar altmışlı ve yetmişli yıllarda şiddetlenerek devam etti. Kaldı ki Bell, “ideolojinin sonu”yla ideolojilerin bittiğini değil, ABD'nin karşılaştığı çapraşık sorunları ne “sağ”ın ne de “sol”un çözmeye yeterli olmadığını söylemek istiyordu. Bu ideolojilerin bittiği anlamına gelmiyor, belki yeni bir ideolojiye olan gereksinimi dile getiriyordu.

İdeolojilerin sonunun ilan edileceği en uygun ortam Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, seksenli yılların ikinci yarısında ortaya çıktı. Bu durumu değerlendiren Francis Fukuyama, “Tarihin Sonu”nun (1999) geldiğini ilan eder. Tarihin sonu, sağ ve sol, kapitalizm ve komünizm arasındaki ideolojik kavganın bittiğini söylese de geleceğin dünyasının ideolojiden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Bilakis ona göre, liberalizm her devletin kaçınılmaz ve nihai sonudur. Bu iddiasını pekiştirmek için, diğer dünya görüşlerinin uygulamadaki sonuçlarını, olumsuz yönleriyle ortaya koymuş; örnek olarak sağ otoriter rejimler, sol totaliter rejimler ve İslami rejimleri göstermiştir. Bu anlamda “Tarihin Sonu” belirli bir ideolojinin zaferine ve rakipsiz konumuna işaret etmektedir.

Siyaset, devlet ve ideoloji arasındaki bağı çözümlmek için Louis Althusser'in “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları” (1989) konusundaki görüşlerine değinmek yerinde olacaktır. Ona göre bir devlet ya da siyasal düzen varlığını sürdürmek için iki tür aygıtı devreye sokar. Hükümet, yönetim, polis, ordu, mahkemeler, hapishaneler ve benzer kurumlar “Devletin Baskı Aygıtları”nı (DBA) oluştururlar. Burada “baskı” kelimesi devletin bu kurumlar eliyle “zor” kullanabileceğine işaret eder. Klasik Marxist kuramın söylediğinin ötesinde Althusser, kapitalist devletin bunlarla yetinmediğini ve daha çok ikinci bir tip aygıtla kendi varlığını sürdürdüğünü ifade eder. Bu, kısa adıyla DİA olarak ifade ettiği “Devletin İdeolojik Aygıtları”dır. DİA’lar pek çok çeşittir: Dini, eğitimsel, ailevi, hukuksal, siyasal, sendikal, medyatik ve kültürel olmak üzere devlet pek çok ideolojik aygıtı sahiptir (1989:28).

DİA’lar iki noktada DBA’lardan farklıdır. İlk olarak devletin tek ve bir baskı aygıtı varsa, çok sayıda DİA’sı vardır. İkinci olarak DBA’lar tümüyle kamu alanında yer almasına karşılık, DİA’lar büyük oranda özel alanda teşekkül etmişlerdir. DBA’ları DİA’lardan ayırt eden en önemli nokta, ilki “zor kullanarak”, ikincisi “ideoloji kullanarak” işler (Althusser, 1989:28).

Devletin kullandığı aygıtlar konusundaki görüşleriyle Althusser iki konuya açıklık getirmiştir. Birinci olarak devlet, her zaman baskı araçlarını

kullanmaz. Bunu sık sık kullanması devletin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olur. “Yumuşak güç” araçları olarak ideolojik devlet aygıtları, bazen devletin “sert güç”lerini gereksiz hale getirmek, bazen de onun yetmediği yerde ona destek olarak varlığını sürdürür. İkinci olarak Marxist gelenekte ideolojinin statüsüne dair ikilemleri aşmak için yeni bir ideoloji tanımı getirmiştir. İdeoloji, ona göre, Ortodoks anlayışta olduğu gibi ekonomik pratiğin bir uzantısı değil, bir gölge-fenomen değil, son kertede ekonomik pratikle belirlenmekle birlikte, kendi özerk belirleyici etkisi olan, maddi bir pratiktir (Belge, 1989:8). İdeolojiye tanınan bu yeni anlam ve güç, bu kavrama yeni bir içerik vermekle kalmamış, Batı dünyasında kapitalizmin nesnel bakımdan devrimsel koşulları olgunlaştığı halde, neden devrimin olmadığını da açıklamaktadır. Bu yeni ideoloji tanımıyla Althusser, felsefede madde ve fikir arasında varolan ikilemi aşmış ve ideolojinin göreceli olarak özerkliğini ilan etmiştir.

Althusser’e göre fikirler maddenin soyut yansıması değil, kendileri maddi olan şeylerdir. Çünkü kendileri somut ve nesnel olan “dil”, “ayın”, “aile hayatı” gibi toplumsal pratikler içinde yazılıdır ve bu pratiklerle belirlenirler. Bu bakımdan nesnelere kendisi ile nesnenin bilgisi arasında farklılık vardır (Belge, 1989:9). O zaman ideolojinin ne olduğunu anlamak için nerede gizlendiğine bakmak gerekir. İdeolojinin gizlendiği yerler, devletin ideolojik aygıtları olan DİA’lardadır. Okulda, ailede, dini kurumlarda, sanatta ve sinemada ve benzer kurumlarda ideoloji kendini beyan etmektedir.

2. Toplumsal Değişme ve İdeolojinin Rolü

Gelişmekte olan ülkelerde ideolojinin rolünü anlamak için onu hızlı ve kendine özgü bir toplumsal değişme biçimi olan modernleşme süreçleriyle irtibatlandırmak gerekir. “Bilindiği gibi gelişmekte olan ülkelerin önemli toplumsal özelliklerinden biri aydınlarının bütün diğer toplum unsurlarından önce Batı çağdaş düşüncesini öğrenmesidir. Gelişmekte olan ülke aydını, böylece, bir taraftan kendi kültürünü “geri”

bulmaya başlar ve halk ile bağlarını koparıırken, diğer taraftan yeni bir toplum düzenine ihtiyacı şiddetle hisseder. Kendi kaderlerine hâkim olabilmiş olan üçüncü dünya ülkelerinde, bağımsızlık süreci aydınların itişiyile kuvvet kazanmıştır ve aydınların özel damgası bu ülkelere yön veren ideolojilerle ortaya çıkmıştır. Böylece, Türkiye’de “Kemalizm”, Endonezya’da Sukarno’nun “Marhaenizm”i, Mısır’da Cemal Abdülnasır’ın “Mısır Sosyalizmi” bağımsızlık kazanan ülkenin belirleyicisi olarak siyasal sözlüğümüzde yer almıştır.” (Mardin, 2013:133-134).

Türköne, Osmanlı’da ideolojinin kültür etkileşimi (akkültürasyon) yoluyla ortaya çıktığını ve bunun aydınlar tarafından üretildiğini ve yine yepyeni bir olgu olan gazete ile yayıldığını söyler (2011:19-47). Kemalizm, bir modernleştirme ideolojisi olarak kurgulanmıştır. Peyami Safa’ya göre “Türk inkılabının başlangıcından beri, Avrupa medeniyetini yalnız tekniğiyle değil, bütün düşünme metodu ve yaşama tarzıyla birlikte kabullenişimiz, Rönesans’ın modern çağ içindeki bütün neticelerini idrak ve ona süratle intibak hamlesinden başka bir şey değildir. Bu idraki ve intibakı çabuklaştıracak ve kolaylaştıracak düşünme ve yaşama prensiplerini ararken riyazileşmeyi ve siteleşmeyi buluyoruz.” (1993:185). Marxist bir terminolojiyle konuşmak gerekirse, Atatürk devrimleri tümüyle üstyapısal değişiklikleri içermektedir. Yani Kemalist söylemde devrim sözcüğü altyapısal, ekonomik yaşama yönelik değişimleri değil, kültür ve yaşam tarzına yönelik üstyapısal değişiklikleri ifade etmektedir. Bu, Cumhuriyet öncesi yapılan reformların felsefesine önemli ölçüde ters düşmektedir. Cumhuriyet öncesi reformlar Batıyı “teknik araçlar dünyası” anlamında bir uygarlık olarak görüp, reformları bu alanda sınırlandırırken, Cumhuriyet; bu sınırlandırmayı aşarak alanı genişletmiş ve hatta hars alanına öncelik vererek, bir kültür devrimi yapmıştır. Bu kültür devriminin gerisinde yatan felsefe, bir modernleşme/çağdaşlaşma felsefesidir. Buna göre Batılı toplumların uygarlık düzeyine ulaşmak için Batıyı yaşam tarzıyla birlikte almak ve onlara benzemek gerekir.

Yukarıdan aşağı yapılan üstyapısal değişiklikler iki sonucu beraberinde getirmiştir. İlki, geçmişle hesaplaşmak şeklinde tezahür eden

redd-i miras'tır; ikincisi de toplumun geleneksel kimliğinin yerine yeni bir kimlik inşasıdır. Her ikisi de Türk toplumunda açık ve gizli direnişlere yol açmış ve Cumhuriyet uzun bir dönem bu hareketlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda kullanılan terminoloji, 31 Mart olayıyla birlikte gündeme gelen irtica kavramıdır. Cumhuriyetçi söylemde bu kavram, çağdaşlaşma aleyhtarlığı anlamında gericiliği ve yobazlığı ifade etmektedir. Cumhuriyet döneminde geçmiş ve gelenek adına talep edilen her şey, bu kavramın çağrıştırdığı olumsuzlukların etkisiyle irtica addedilmiş ve bastırılmıştır.

Türk devrimi ve devleti, çok partili düzene geçinceye kadar, Althusser'in deyimleriyle konuşacak olursak devletin hem baskı araçlarını hem de ideolojik aygıtlarını birlikte kullanmıştır. Kemalist devrimlerin bir kısmı, "Milliyetçilik" ilkesinden, bir kısmı da "Medeniyetçilik" ilkesinden hareketle yapılmıştır (Safa, 1993:98-102). Saltanat ve hilafetin kaldırılarak bunun yerine milli hâkimiyetin tesisi ve Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşu başta olmak üzere, eski Türk tarihine ilgi, dilde Arapça ve Persçe kelimelerin tasfiyesi ve bunun yerine öztürkçe hareketinin başlatılması, Güneş-Dil teorisinin ortaya atılması, Kur'an'ın Türkçeye tercümesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi gibi yeni bir milli kimlik oluşturmaya yönelik tüm girişimler, Milliyetçilik adına yapılmıştır. Laikleşme kapsamında din ve dünya işlerinin ayrılması, meşihatın ilgası, medrese ve şer'i mahkemelerin kapatılması, tekke ve zaviyelerin kapatılması, dinî hukukun yerine Medeni Kanunun konulması, kaçgöç ve poligaminin kaldırılması yanında, şapka ve Latin alfabesinin getirilmesi, sadece garp musikisini öğreten konservatuvarın açılması, garp takvimi ve İngiliz haftasının ve Pazar tatilinin kabulü, bütün garp muâşeret ve kıyafetlerinin resmileştirilmesi gibi değişimler ise, Medeniyetçilik ilkesinin gereği olarak yapılmıştır.

Resmi ideolojinin işleyişi, yukardan aşağıya yöntemlerle ve özellikle eğitim, hukuk, halkevleri, tarih kurumu, dil kurumu, devlet aydınlarıyla ve parti kurumları eliyle gerçekleştirilmiştir. Emre Kongar, Türkiye'nin toplumsal yapısı ve değişmesini anlamak için üç etkenden birisini ideoloji, diğerlerini de dış dünya ve sınıfsal gelişme olarak

belirlemiştir. Bu modelde her bir öge ötekileri büyük ölçüde etkilediği gibi, aynı ölçüde onlar tarafından da biçimlenir. Modelin dış dünya ögesi, bağımsız niteliğine karşın, diğer iki etkenin etkisi altındadır. Bir başka deyişle, dış dünyadaki siyasal, ekonomik ve ideolojik oluşumların herhangi bir toplumun içyapısını etkilediğinde hiçbir şüphe yoktur. Fakat bütün bu etkiler, içyapının değişme doğrultusundadır. Kongar'a göre, "Öğeler arasındaki yoğun etkileşim 'diyalektik' bir nitelik taşır. Bir başka deyişle, öğelerden biri ötekini ya da ötekileri, sürekli olarak kendi doğrultusunda değil, kimi zaman ters sonuçlar verecek biçimde etkiler. Kimi zaman da ters yönlerde gelişen iki ögenin etkileşimi, hiç beklenmedik yeni bir doğrultuya yönelir. Modelin işleyişinde hangi ögenin hangi öğeyi ne ölçüde etkilediği kadar, bu etkileşimin yönü de önemlidir. Kimi zaman aynı yönlerdeki zıtların etkileşimi, aynı yöndeki pekiştirme kadar güçlü sonuçlar doğurabilir." (1998:681). Eğer devlet aydınları ve devletin ideolojik aygıtları olmasaydı, Türk devrimi başarılı olamazdı. Kaldı ki, Mardin'e göre Kemalist seküler kültür, sadece Batı'yı örnek almaları gerektiğini söyleyen buyruklardan oluştuğu için İslami birikimin içini boşaltmıştır. Kemalizm, yaygın olan İslami üslubun yerine koyulabilecek hiç bir şey önermemiş ve kitlelere sunabileceği her gün olanın stratejilerini geliştirememiştir (2017:161).

Tek Parti dönemindeki redd-i miras politikası, doğası bakımından çelişkili olduğu kadar getirdiği sonuçlar bakımından da olumsuz bir atmosfer yarattı. Bu çelişkilerin başında halk ile devlet arasındaki yabancılaşma gelmektedir. Otoriter ve dayatmacı bir anlayışla merkezden çevreye yayılan yeni siyasal kültürün baskısı, siyasal kültür ve kurumlarda süreklilik yanlısı olan halk ile, geçmişten radikal bir kopuşu savunan siyasal seçkinleri karşı karşıya getirmiştir. Bu ise, devrimlerin kabul görmesi bir yana, ona karşı içten ve derinden bir direnişe sebep olmuştur. Cumhuriyet tarihindeki tüm siyasal kutuplaşmaların ve topluma mekanik bir şekilde dışarıdan yapılan askeri müdahalelerin temelinde bu yabancılaşma olgusu yatmaktadır.

3. Problemin Tanımı ve Yöntemi

Althusserl'e göre, hangisi olursa olsun tüm DİA'lar aynı hedefe (üretim ilişkilerinin yeniden üretimi) yöneliktir. Kapitalist sömürü ilişkilerinin sürdürülmesini teminat altına alırlar. Her biri aynı hedefe kendine özgü yollarla

katkıda bulunur. Bu konserde ezgisine kulak verilmese de bir DİA egemen rolü oynar, o da okuldan başkası değildir. Aile ile birlikte okul, kilise-aile çiftinin yerini almıştır (Althusser, 1989:37-38). Dışardan bir gözlemci olarak Nedvi, Batı karşısında Türkiye'nin teslimiyetçi ve taklitçi bir konumda olmasını Mustafa Kemal'in kuvvetli şahsiyetinden ziyade Batılı eğitim sistemine bağlamaktadır (1977:201-202). Gerek Mustafa Kemal gerekse onun gibi Osmanlı da yetişen son devir kuşak, Batılı bir eğitimden geçmiş ve dolayısıyla eski-yeni çatışmasında onlar yeni döneme damgalarını vurmuşlardır.

Biz de bu görüşe katılıyoruz, ancak Althusserl'in DİA'lar kategorisinde yer almayan ve ideolojinin daha dolaylı bir kategorisi olarak mekân tasarımının rolünün de önemli olduğunu düşünüyoruz. Mekân isimlerinden mekânın kullanımına kadar tüm mekân aksesuarları ve simgeleri ihmal edilmiştir. Biz bunların da bir DİA kategorisi olduğunu düşünüyoruz ve bu makalemizde resmi ideolojinin sokak, cadde ve meydanlarına yansımalarını incelemek istiyoruz.

Bu noktada araştırmak istediğimiz problemi şöyle tanımlayabiliriz: Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'de resmi ideoloji (Atatürkçülük ya da Kemalizm) kendini sokakta nasıl beyan etmektedir? Başka bir deyişle resmi ideolojinin bir yansıması olarak bulvar, cadde ve meydan isimlerinde "Atatürk" isminin hangi sıklıkta kullanıldığını incelemek istiyoruz.

Bu soruya bir cevap vermek üzere şöyle bir yöntemi takip ettik. "Atatürk Caddesi", "Atatürk Bulvarı" ve "Atatürk Meydanı" gibi isimlerin Türkiye'nin illerinde hangi sıklıkla kullanıldığını tespit etmek üzere her bölgeden iki şehir seçtik ve bu şehirlerde söz konusu isimlerin ne kadar

sıklıkla kullanıldığını araştırdık. Araştırmamızı internette tarama motoru olarak işlev gören HaritaMap'ı kullanarak 14 ilde taramalar yaptık ve bu taramalar sonucu elde edilen rakamsal verileri grafiklere dönüştürdük. Bu grafikler bize resmi ideolojinin sokak ve meydan isimlerine nasıl yansıdığını açıkça göstermektedir. Bu taramalara girişmeden önce birkaç hipotez oluşturmanın yararlı olacağını düşünerek, aşağıdaki hipotezleri formüle ettik.

- 1- Büyük kentlerde resmi ideoloji, kendini daha sık beyan etmektedir!
- 2- Doğu illerinden Batı illerine doğru geldikçe resmi ideoloji kendisini daha fazla hissettirmektedir.
- 3- Atatürk dışında, hiçbir siyasal liderin ismi sokak ve caddelere daha sık isim olarak verilmemiştir.

4. Bulgular ve Yorumlar

Osmanlı'da “Şehir taksimatında en küçük birim olan mahalle, şehirlerin yalnız fiziksel yapısını belirleyen bir etken değil, aynı zamanda mâbed merkezinde meselelerin çözüldüğü, merkezi ve yerel hizmet amaçları çerçevesinde şekillenen hem idari hem de sosyal bir ünedir. Mahalle aynı zamanda, onu oluşturan toplumun sahip olduğu değerler bütününe yansıtan toplumsal bir olgudur” (Canatar, 2013:286). “Müslüman mahallelerinin çoğu küçük sakin bir iki sokak veya çıkmazdan oluşmakta, bu sokakların biraz genişçe ve hareketli yerinde ise bir küçük cami veya mescid bulunmaktaydı. İstanbul sokakları; şehrin tabii topoğrafyasına çok uygun olduğu için sokaklar beş asır boyunca genişletme dışında mühim bir değişim göstermemiştir” (Ayverdi, 1958:56).

Osmanlı'da Tanzimat'la başlayan değişim süreci, Cumhuriyet'le resmen Batı'ya öykünme biçiminde neticelenince, buna bağlı olarak kentler, mahalleler ve sokaklarda da bu değişim hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle şehir, mahalle ve sokak isimlerinde değişiklikler yapılmıştır. Bu

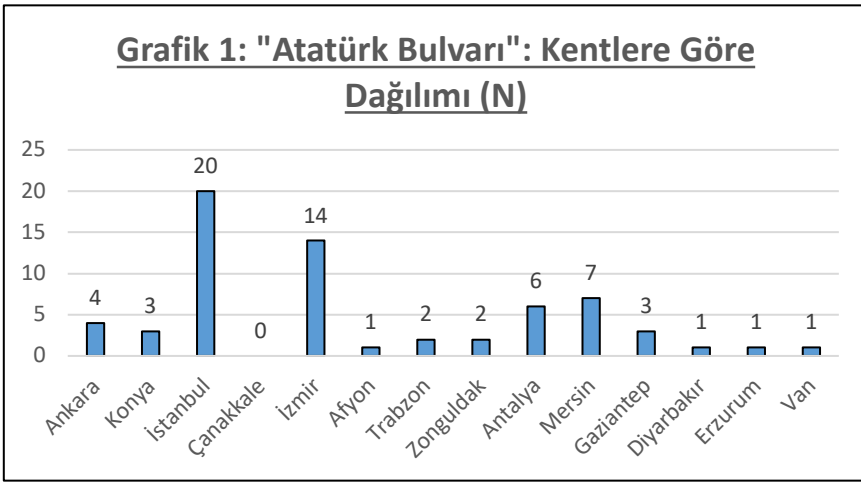
değişimin Cumhuriyet'in kuruluşunun ilk yıllarında ve Ankara'nın planlanması aşamasında ortaya çıktığı söylenebilir. Ankara'nın modern anlamda ilk planını bir Alman mimar yapmıştır. “1924 Lörcher Planı, kentin büyümekte olan nüfusunu Eski Şehir ve çevresine yerleştirmeye çalışır, şehrin çevresiyle ilişkisini daha rahat kurması için açılan yeni yollara meşruiyet kazandırmaktadır. Ancak daha plan bitmeden, yukarıda dikkat çekilen hızlı nüfus artışının ortaya çıkardığı baskı, kamulaştırma yasasına uygun bir genişleme planı ile Yeni Şehir'in, ‘Çankaya’ adıyla bir yönetim mahallesi olarak tasarlanmasını gündeme getirir. Bu mahalle içinde, hem yeni bir parlamento, hem de bakanlıklar ve diğer devlet kuruluşlarının yer alacağı ‘devlet mahallesi’, ayrıca burada çalışanlar yaşayacağı bir konut bölgesi düşünülmüştür. Eski Şehir ile Yeni Şehir'in ilişkisi çok teğet biçimde düşünülmüş, Yeni Şehir, ferah bir ‘Bahçe Şehir’ yaklaşımıyla, kurulmakta olan yeni ulusun ve ulus devletin deneyimini pekiştirecek biçimde, kamusal alanlarla donatılmıştır. Bu kamusal alanlar, Osmanlı kapalı şehrinde pek kolay görülmeyen, tasarlanmış caddeler, meydanlar ve parklardan oluşmakta; kentsel mekânın ve elemanlarının Cumhuriyet'in yönetim merkezini kurgularken oluşturdukları anlamsal vurgu ilk kez kurulmaktadır. Ortaya çıkan üç boyutlu kentsel mekân, hem yeni geliştirilen yaya ve araç trafiği ilişkisini sağlamakta, hem de tasarımın anlamını destekleyen hiyerarşik bir geometriye oturtulmaktadır.” (Cengizkan, 2010).

Kısa bir süre içinde bu planının yetersiz kalması nedeniyle bir başka Alman, Hermann Jansen, yeni bir plan yapma gereği duymuş ve bu planı gözden geçirmiştir. Bu Jansen planı incelendiğinde, Ankara'da Çankaya'dan başlayan ve Ulus Dışkapı'ya kadar uzanan bulvarın isminin “Atatürk Bulvarı” olduğu görülmektedir. Demek ki bu arada soyadı kanunu çıkmış ve Mustafa Kemal'in ismi de 1934 yılında “Atatürk” olarak belirlenmiştir.

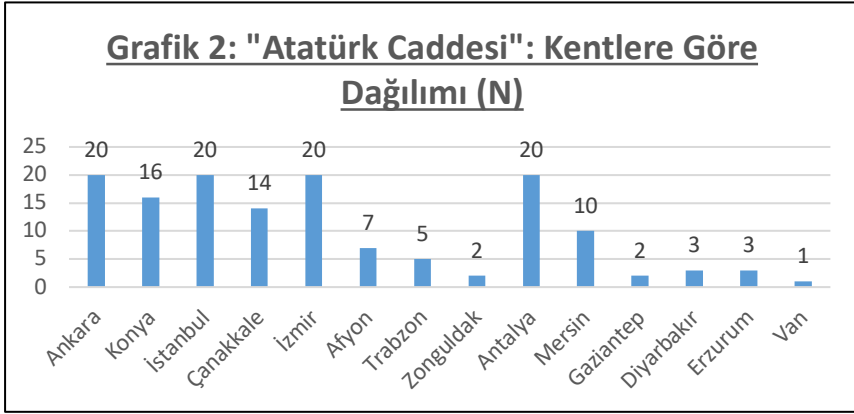
Falih Rıfki Atay'ın “Çankaya” adlı eserinde anlattığı üzere “Atatürk” soyadı Saffet Arıkan'ın etkisiyle bulunmuştur. O, aslında “Türkata” ismini önermiş, ancak Meclis'te bir hayli tartışıldıktan sonra “Atatürk” şekline sokulmuştur (1968:639). Sokak, cadde, meydan ve

bulvarlara “Atatürk” ismini koyma çabası Ankara’da başlamış ve buradan başka şehirlere yayılmıştır.

Atatürk isminin sokak, bulvar, cadde ve meydanlara ne kadar sıklıkta verildiğini anlamak için aşağıdaki grafiklere (Grafik 1-2-3) bakmak yeterli olacaktır. İlk grafik, toplam 14 şehirde hangi sıklıkta “Atatürk Bulvarı” olduğunu göstermektedir. Bu grafikten anlaşılacağı üzere en fazla İstanbul ve İzmir’de Atatürk Bulvarı bulgulanmıştır. Otuzlu yıllarda ilk önce Ankara’da başlayan bu süreç zamanla bu iki büyük şehirde en yüksek düzeye ulaşmıştır. Başka bir deyişle bu iki şehir Ankara’yı sollamıştır. Bir şehir (Çanakkale) hariç tutulursa, diğer illerin hepsinde bir veya birden fazla Atatürk Bulvarı’na rastlanmaktadır.



Bulvar, kent tasarımında merkezi ve en uzun caddeyi ifade ederken, caddeler irili ufaklı olabilmektedir. Bulvardan sonra caddelere hangi sıklıkta “Atatürk” isminin verildiği konusunda Grafik 2 bize bir fikir vermektedir. Buradan anlaşılacağı üzere “Atatürk Bulvarı”na kıyasla “Atatürk Caddesi” daha sık rastlanan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.



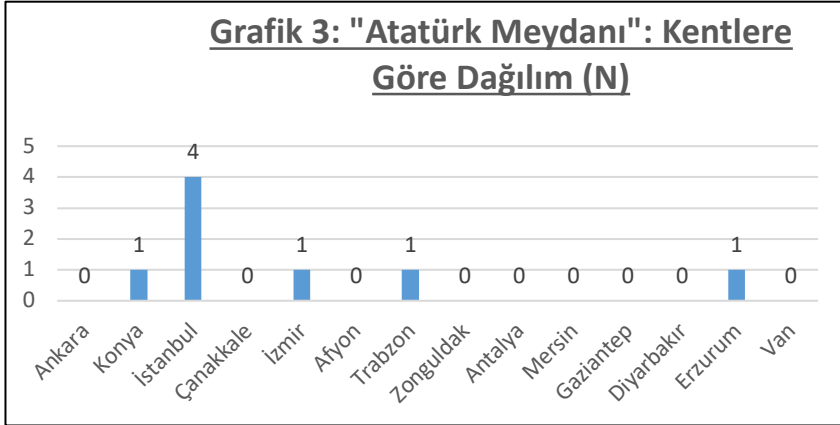
Toplam dört ilimizde “Atatürk Caddesi”nin sayısı, 20’ye ulaşmıştır. Bu iller sırasıyla Ankara, İstanbul, İzmir ve Antalya olup, hepsi de ülkenin Batı kesimindeki büyük kentlerdir. 10 ve üzerinde Atatürk Caddesi bulunan iller ise, Konya, Çanakkale ve Mersin’dir. Bunlar da yine Batı kesimindeki illerdir. Doğu bölgeleri ve küçük şehirlerde Atatürk Caddesi’ne daha az rastlanılmaktadır.

Bulvar ve caddeler kadar olmasa da, Atatürk isminin şehir meydanlarına da verildiğini görmekteyiz. Grafik 3, hangi illerde “Atatürk Meydanı”nın bulunduğunu resmetmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere en fazla meydan ismine İstanbul’da rastlanmaktadır. Atatürk Meydanı bulunan diğer iller Konya, İzmir, Trabzon ve Erzurum’dur. Bu illerde birer adet Atatürk Meydanı bulunmaktadır. Dikkat çekici olan şu ki, başkent Ankara’da hiçbir meydana Atatürk ismi verilmemiştir.

Atatürk isimli caddelere, il merkezinde rastlanabileceği gibi ilçelerde de rastlanmaktadır. Buna karşın Atatürk Meydanı, genellikle il merkezinde yer almaktadır. Yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere Atatürk Bulvarı bulunmayan iller (9), sayıca daha fazladır.

Bu ilk aşamada şöyle bir yorum yapabiliriz: Resmi ideoloji, kendini en fazla caddelerde beyan etmektedir. İkinci olarak bulvarlarda karşımıza çıkmaktadır. Meydanlarda resmi ideolojinin yansımalarına daha az

rastlıyoruz. Bunun bir sebebi, meydanların azlığıyla açıklanabilir. Türkiye’de şehirler çoğu kez meydana yoksun bulunmaktadır.



İkinci ve daha önemli sebebi ise, resmi ideoloji meydanlarda kendini başka biçimlerde sunmamıştır. Cumhuriyet ikonografisi kuşkusuz sadece cadde isimleriyle değil, anıtlarla, heykellerle, altı oklu bayraklar, resmi bayramlar ve parti sloganlarıyla oluşmuştur. Özellikle meydanlara anıt ve heykeller dikildiği için meydan isimlerine gerek duyulmamıştır. Anıt fikri, İslam geleneğine bağlı Osmanlı geçmişinden koparak, Batılılaşma şiarıyla modern bir ulus-devlete yönelen ideolojik programın hem simgesi hem de etkili bir aracı olarak ithal edilmiştir (Tekiner, 2014:64).

Cumhuriyet Türkiye’sinde ilk anıtlar ve heykeller İstanbul ve Ankara’da dikilmiş, daha sonra da başka illere doğru yaygınlaştırılmıştır. Atatürk’ün ölümünden sonra bir iki yıl içinde hiç anıt dikilmemiş, sonra yeniden bu girişimler devam etmiştir. Hem ellili yıllarda hem de 1980 sonrası dönemde heykel dikme seferberliği başlatılmıştır. Bir başka deyişle demokratik dönemde de, askeri darbelerin olduğu dönemlerde de Atatürk ve Atatürkçülük, iktidarı meşrulaştıran bir ideoloji olarak kullanılmıştır. Bu konuda demokratlar, halkçılardan; siviller askerlerden geri kalmamıştır.

Yukarıdaki tablolar incelenecek olursa, ilk hipotezimiz doğrulanmıştır. Atatürk isimli cadde, meydan ve bulvarlara, daha çok büyük kentlerde rastlanmaktadır. Bu demektir ki resmi ideoloji büyük kentlere damgasını vurmak istemiştir.

Caddeler üzerinden resmi ideolojinin bir okumasını yapacak olursak, Batı bölgelerine kıyasla Doğu ve Güney Doğu illerinde Atatürk caddelerine daha az rastlandığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan, yukarıda ileri sürdüğümüz hipotezimiz doğrulanmıştır. Bulvarlar açısından aynı şeyi söylemek daha zor görünmektedir. Doğu illerinde sayıca çok az da olsa Atatürk Meydanı'na rastlanmaktadır.

Türkiye'de, Atatürk dışında birçok siyasal lider isminin sokak ve caddelere verildiğini biliyoruz. Bu çerçevede İnönü, Celal Bayar, Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve Turgut Özal gibi liderler hemen aklımıza gelen isimlerdir. Bu isimlerin sokak, cadde, bulvar ve meydanlarda ne kadar sıklıkta karşımıza çıktığını anlamak için aşağıdaki grafiğe (Grafik 4) bakmamız yeterli olacaktır.

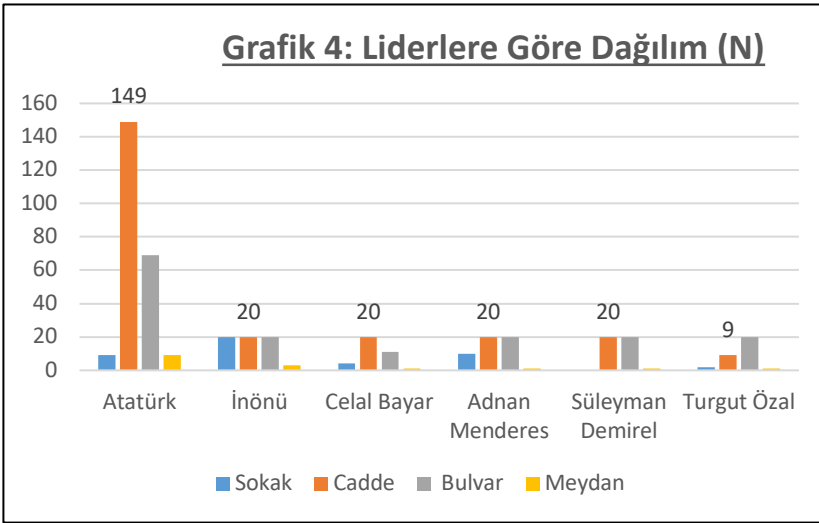
Buradan anlaşılacağı üzere cadde, bulvar ve meydan isimleri açısından Atatürk ve diğer liderler arasında çok bariz bir fark bulunmaktadır. Özellikle cadde ve bulvar isimleri bakımından Atatürk kıyaslanamaz bir sayısal üstünlüğe sahiptir. Sadece sokak isimleri bakımından İnönü ve Adnan Menderes birazcık öndedir. Celal Bayar hariç, diğer liderlerin isimlerinin bulvarlara eşit olarak (20 kez) verilmiş olması ilginç bir durumdur. Yine üç liderin ismi eşit sıklıkla caddelere verilmiştir.

Atatürk'ten sonra ismi, sokak, cadde ve bulvara en fazla verilen lider İnönü'dür. Bu husus, resmi ideolojinin hâkimiyetini gösteren bir başka kanıt olarak kaydedilebilir. Çünkü her iki lider de tek parti döneminin en kudretli kişileridir.

İnönü'nün sokak, cadde, bulvar ve meydanlara isim olarak verildiği şehirlerin genellikle ülkenin Batı kesiminde olduğu gözlemlenmektedir. Celal Bayar ismi, en fazla caddelere verilmiş olup bu ismin verildiği şehirler genellikle Batı bölgeleri ve Orta Anadolu'dadır. Yine aynı şekilde

Adnan Menderes caddeleri ve bulvarları da bu bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Süleyman Demirel ismi, en fazla cadde ve bulvarlara verilmiş olup, bölgesel dağılım olarak Menderes'inkine benzer bir yapıya rastlanmaktadır. Turgut Özal'ın ismi en fazla bulvarlara verilmiş olup İstanbul, Ankara ve Adana yöresinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca sayı olarak az da olsa hem Batı hem de Doğu'daki bölgelerde örneklere rastlanmaktadır. Cadde isimleri olarak ise en fazla İstanbul ve Batı bölgelerinde görülmektedir.

Liderlerin coğrafi dağılımından çıkaracağımız iki sonuç vardır: Birincisi, liderler en fazla Batı bölgelerinde etki sahibi olmuşlar, ikincisi halk ve yerel yönetimler en fazla yine bu bölgelerde liderlerin isimlerini sokak, meydan ve bulvarlara koyma konusunda hassas davranmışlardır.



5. Sonuçlar

Araştırmadan elde ettiğimiz en önemli bulgu, resmi ideolojinin etkilerinin bilinen üstyapı kurumlarıyla (eğitim, hukuk, dil, tarih vs.) sınırlı kalmadığını, sokak ve meydanlara kadar indiğini ve bu mekânlarda da etkili olduğunu göstermektedir. Bu anlamda Althusserl'in Devletin İdeolojik Aygıtları'na (DİA) eklediğimiz "mekân tasarımı" anlamlı bir katkı olarak görülmelidir. Resmi ideoloji, kendini herkesin günübürlük

olarak gözlemleyeceği sokak kültürüne dâhil etme konusunda gayretli olmuş ve önemli oranda da başarı kaydetmiştir.

İkinci önemli bulgumuz, Cumhuriyet tarihinde Atatürk dışında hiçbir siyasal lider onun kadar sokaklara kendi ismini kazımamıştır. Sayısal olarak Atatürk ismi hala sokak ve meydanlarda üstünlüğünü korumaktadır.

Epey bir zamandır resmi ideoloji tartışmaya açılmış ve hırpalanmış olmasına rağmen, sokak kültüründe ve mekân tasarımında herhangi bir değişikliğe gidilmemiş olması anlamlıdır. Bu resmi ideolojinin önemli oranda kanıksanmış olduğuna ve dokunulmazlık statüsü kazandığına işaret etmektedir. Bugüne kadar resmi ideolojinin sokak isimlerindeki yansımalarına karşı herhangi bir ciddi reaksiyon görülmemiştir. Yine aynı şekilde meydanlardaki Atatürk heykellerine de herhangi bir karşı tavır söz konusu değildir. Bu konuda bazen arızı olarak gelişen eylemler, medyada büyük bir hışımla haber konusu yapılmakta ve olayın failleri çoğu zaman “meccup” ya da “psikolojik” olarak rahatsız kişiler olarak etiketlenmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde eski komünist ülkelerde ve Ortadoğu’da pek çok ülkede liderlerin meydanlardaki heykelleri tahrip edilip kaldırılırken ya da sokaklardaki isimleri kazınırken, Türkiye’de Atatürk isim ve heykellerini kaldırmak bir yana, hiçbir tartışma konusu yapılmamış olması, resmi ideolojinin halen süren “yumuşak” gücüne işaret etmektedir. Resmi ideoloji, ders kitaplarında ve eğitimde olduğu kadar sokak ve meydanlarda da egemenliğini sürdürmektedir.

KAYNAKLAR

Althusser, L. (1989), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Ayverdi, E. H. (1958), Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu, Ankara.

Atay, F. R. (1968), Çankaya, Pozitif Yayınları, İstanbul.

Belge, M. (1989), “Önsöz”, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, İletişim Yayınları, İstanbul.

Boudon, R. (1989), The Analysis of Ideology, Polity Press, Cambridge.

Canatar, M. (2013), 1009/1600 Tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ne Göre Nefs-i İstanbul'da Bulunan Mahalleler ve Özelliklerine Dair Gözlemler, Osmanlı İstanbulu I. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu, 29 Mayıs – 1 Haziran 2013, İstanbul.

Cengizkan, A. (2010), Türkiye için Modern ve Planlı bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950, <http://www.goethe.de/ins/tr/ank/prj/urs/geb/sta/trindex.htm#top> (erişim tarihi: 07-07-2017).

Kongar, E. (1985). İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı 1-2, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Lasierre, J.W. (1991), “İdeoloji nedir?”, İlimler ve İdeolojiler, Umran Yayınları, Ankara.

Mardin, Ş. (2013), İdeoloji, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mardin, Ş. (2017), Türkiye, İslam ve Sekülerizm, İletişim Yayınları, İstanbul.

Nedvi, A. H. (1977), İslam Ülkelerinde İdeolojik Savaş, Çığır Yayınları, İstanbul.

Safa, P. (1993), Türk İnkilâbına Bakışlar, Ötüken, İstanbul.

Şeriatî, A. (1986), Kültür ve İdeoloji Etrafında Konuşmalar, Bir Yayıncılık, İstanbul.

Tekiner, A. (2014), Atatürk Heykelleri, İletişim Yayınları, İstanbul.

Türköne, M. (2011), Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu, Etkileşim Yayınları, İstanbul.